

2. Асноўныя этапы гісторыі айчыннай філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі

Вывучэнне філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі распачалося ў 20-я гады мінулага стагоддзя, што было звязана з заснаваннем першага нацыянальнага Беларускага дзяржаўнага універсітэта (1921 г.) і Інстытута беларускай культуры (1922 г.). Знамянальным аказаўся 1925 г., калі быў укладзены юбілейны зборнік, прысвечаны 400-годдзю беларускага кнігадрукавання [Чатырохсотлецьце... 1926]. У артыкулах вядомых дзеячаў беларускай навукі ўсебакова асвятляўся светапогляд прадстаўнікоў нацыянальнай культуры XVI ст., у прыватнасці Ф. Скарыны і В. Цяпінскага. Можна сказаць, што гэтым зборнікам пачынаецца беларуская Скарыніяна. Так, акадэмік і першы рэктар БДУ, вядомы гісторык-славіст У. І. Пічэта даследаваў ідэалагічны змест эпохі гуманістычнага і рэфармацыйнага руху ў Беларусі XVI ст. У прыватнасці, ён даў вельмі высокую ацэнку эпохі Адраджэння на Беларусі: «Адраджэнне ... ёсць культурнае з'явішча першараднае важнасці ў духоўным жыцці беларускага народу» [Пічэта 1926]. Даследаванню дзейнасці і творчасці Ф. Скарыны былі прысвечаны таксама працы М. Піотуховіча, Н. А. Янчука, І. В. Воўк-Левановіча, М. Шчакаціхіна, У. Ігнатойскага, М. Гарэцкага і інш. У Заходняй Беларусі (у Вільні) таксама ажыўляюцца скарыназнаўчыя штудыі, дзе да юбілейнай даты Адам Станкевіч выдае брашуру «Доктар Фр. Скарына – першы друкар беларускі» [Станкевіч 1925]. Варта адзначыць і выданне «Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі» Вацлава Ластоўскага [Ластоўскі 1926]. У 1927 г. з'явіўся артыкул гісторыка В. Д. Дружчыца аб мысліцелі XVII ст. К. Лышчынскім [Дружчыц 1927].

Аднак скарыназнаўчыя штудыі, як і наогул даследаванні ў галіне гісторыі філасофскай, эстэтычнай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі, былі неўзабаве выкрытыя як «нацдэмаўская ідэалагічная дыверсія», а пераважная большасць выбітных дзеячаў маладой беларускай навукі былі або сасланыя, або фізічна

знішчаныя. Цяпер прыкра ўсведамляць, што ролю «ідэалагічнага танка» ў гэтай справе адыграў створаны ў 1931 г. Інстытут філасофіі Акадэміі навук БССР і яго першы дырэктар, экс-эсэр, а потым «праўдзівы марксіст», С.Я. Вальфсон. Выдадзеная пад яго рэдакцыяй і пры самым чынным удзеле калектыўная праца «Навука» на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі» [«Навука» 1931] на некалькі дзесяцігоддзяў зрабіла даследаванні ў галіне гісторыі філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі прадпрыемствам надзвычай небяспечным.

І толькі ў пасляваенны перыяд вывучэнне гісторыі філасофскай думкі Беларусі набывае больш або менш мэтанакіраваны характар. У канцы 40 – пачатку 50-х гадоў назіраецца некаторая актывізацыя гісторыка-філасофскіх даследаванняў. Ставяцца актуальныя пытанні, звязаныя з неабходнасцю пераадолення вульгарна-сацыялагічных скажэнняў ідэалагічнага зместу важных этапаў станаўлення духоўнай культуры беларускага народа ў дакастрычніцкі перыяд, а таксама адэкватнай ацэнкі дзейнасці такіх буйных прадстаўнікоў нацыянальнай філасофскай і грамадска-палітычнай думкі, як Ф. Скарына і К. Каліноўскі. На сесіі Аддзялення грамадскіх навук АН БССР у маі 1948 г. ішла гаворка аб актывізацыі распрацовак праблем гісторыі філасофскай думкі Беларусі. Актывізна пачаў вывучацца светапогляд рэвалюцыйных дэмакратаў [Ільюшын 1948; Ільюшин и др. 1951; Лушчыцкі 1949; Лушчыцкі 1952; Лушчыцкі 1955а; Лушчыцкі 1955б].

І. М. Лушчыцкі зрабіў значны ўклад у даследаванні філасофскай думкі другой паловы XIX ст. Вынікі яго працы атрымалі абагульнены і сістэматызаваны выраз у кнізе «Нарысы па гісторыі грамадска-палітычнай і філасофскай думкі ў Беларусі ў другой палавіне XIX веку» [Лушчыцкі 1958]. Гэта была першая буйная манаграфія, у якой разглядаліся сацыяльна-эканамічныя і ідэйныя фактары і перадумовы, якія абумовілі развіццё рэвалюцыйна-дэмакратычнага кірунку ў грамадскай думцы Беларусі, раскрываюцца ўплыў ідэй А. І. Герцэна і М. Г. Чарнышэўскага на станаўленне светапогляду беларускіх рэвалюцыйных дэмакратаў.

Калі ў працы І. М. Лушчыцкага даследавалася другая палова XIX ст., то А. Ф. Смірноў, які вывучаў светапогляд К. Каліноўскага, прааналізаваў станаўленне рэвалюцыйнага дэмакратызму ў 40-я гады [Смирнов 1959; Смирнов 1961; Смирнов 1962].

Ужо на першых этапах вывучэння філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі даследчыкі сутыкнуліся з цяжкасцямі

ў вырашэнні праблемы перыядызацыі, у вызначэнні аб'ёму і характару гістарычнага матэрыялу, які падлягаў даследаванню. Гэта абумовіла дамінаванне тэндэнцыі да прасталінейнага, недыферэнцыраванага ўзнаўлення акалічнасцей і фактараў сацыяльна-эканамічнага, грамадска-палітычнага і ідэйнага парадкаў. Часцей за ўсё чыста гістарычны падыход суседнічаў з гісторыка-філасофскім без дастаткова выразнай дыферэнцыяцыі, без азначэння спецыфічнасці прадмета даследавання.

У полі зроку даследчыкаў гэтага часу знаходзіліся таксама некаторыя бакі гуманістычнага і рэфармацыйнага руху, у прыватнасці, працягваліся даследаванні дзейнасці Ф. Скарыны. Асноўныя характарыстыкі светапогляду Ф. Скарыны, С. Буднага, В. Цяпінскага былі прадстаўлены ў падрыхтаваным вучонымі рэспублікі для першага тома «Очерков по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР» [Очерки 1955] раздзеле аб развіцці філасофскай думкі Беларусі ў эпоху феадалізму. М. А. Алексютовіч у манаграфіі «Скарына, яго дзейнасць і светапогляд» раскрыў некаторыя важныя аспекты адносін Ф. Скарыны да навукі [Алексютовіч 1958].

Даследаванню працэсу распаўсюджвання і сцвярджэння марксісцка-ленінскай філасофіі ў Беларусі ў дакастрычніцкі перыяд пераважная ўвага надавалася ў 50-я гады [Луціцкі 1953; Казеко 1953; Казеко 1983; Ефрэмова 1956]. У 1958 г. пад рэдакцыяй К. П. Буслава выйшла калектыўная манаграфія «Из истории борьбы за распространение марксизма в Белоруссии (1883 – 1917 гг.)» [Из истории 1958].

У выніку першых двух этапаў (1921-ы – сярэдзіна 30-х – канец 50-х гадоў) развіцця гісторыка-філасофскіх даследаванняў у Беларусі праблематыка гісторыі айчынай філасофскай і грамадска-палітычнай думкі аформілася ў самастойны навуковы кірунак. У 60–70-х гадах выходзяць манаграфічныя працы, прысвечаныя асобным прадстаўнікам філасофскай і грамадска-палітычнай думкі, а таксама асобным гістарычным перыядам яе развіцця. У гэты перыяд быў выдадзены шэраг калектыўных даследаванняў па гісторыі філасофскай і сацыялагічнай думкі Беларусі дакастрычніцкага перыяду і па гісторыі марксісцка-ленінскай філасофіі ў БССР. Намецлася пэўная дыферэнцыяцыя ў галіне гісторыка-філасофскіх даследаванняў (у прыватнасці, у самастойны кірунак аформілася гісторыя беларускай эстэтычнай і атэістычнай думкі).

Важнае значэнне мела падрыхтоўка і выданне ў 1962 г. кароткай анталогіі «Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI – начала XIX в.» [Из истории 1962]. У склад даследчага калектыву ўваходзілі В. А. Сербента, М. А. Алексютовіч, Е. С. Пракошына, В. І. Пратасевіч, Н. С. Купчын і інш.

Былі апублікаваны манаграфіі па філасофіі XVII [Коршунов 1965; Прокошина 1966] і XVIII ст. [Дорошевич 1967; Дорошевич 1971]. У працах Э. К. Дарашэвіча абмяркоўваліся пытанні аб асаблівасцях фарміравання філасофіі XVIII ст. у Беларусі – несупадзенне храналагічных рамак з класічным асветніцкім перыядам у Заходняй Еўропе, шчыльная сувязь з развіццём прыродазнаўства і інш.

У 60-я гады вывучалася станаўленне і развіццё марксісцка-ленінскай філасофіі ў Беларусі савецкага перыяду. Была выдадзена калектыўная манаграфія «Очерки истории марксистско-ленинской философии в Белоруссии (1919–1968)» [Очерки 1968]. Гэта быў першы сістэматычны выклад працэсу развіцця марксісцка-ленінскай філасофіі ў БССР. Наступныя даследаванні па дадзенай праблеме адлюстраваныя ў манаграфіі «Развитие марксистско-ленинской философии в БССР (20–70-е годы)» [Развитие 1984].

Марксісцка-ленінская філасофія ў Беларусі ў дакастрычніцкі перыяд прадстаўлена ў працах В. І. Салашанкі [Солошенко 1963; Солошенко 1971], а таксама ў працах М. С. Купчына і В. І. Яфрэмавай, М. В. Рожына, І. С. Чымбурга.

У 70-я гады прыкметна актывізуюцца даследаванні гісторыі эстэтычнай думкі і гісторыі атэізму [Конон 1971; Конон 1978]. У манаграфіі Э. К. Дарашэвіча і У. М. Конана [Дорошевич, Конон 1972] быў дадзены першы шырокі і сістэматычны выклад працэсу развіцця нацыянальнай эстэтычнай думкі, які ўлучаў эпоху Сярэднявечча, перыяды Адраджэння, Рэфармацыі і Контррэфармацыі, распаўсюджвання ідэй Асветы і сцвярджэння рэвалюцыйна-дэмакратычнай эстэтыкі. Шэраг пытанняў гісторыі беларускай эстэтычнай думкі разгледжаны ў манаграфіях А. С. Майхровіча [Майхрович 1970; Майхрович 1982].

Па гісторыі атэістычнай думкі былі выдадзены «Пытанні атэізму ў беларускай грамадскай думцы (другая палавіна XIX – пачатак XX стагоддзяў)» [Пракошына 1960] і «Очерк свободомыслия и атеизма в Белоруссии в XIX в.» [Прокошина 1973]. У 1978 г. выходзіць першая абагульняючая праца па гісторыі атэізму ў

дакастрычніцкі перыяд «Из истории свободомыслия и атеизма в Белоруссии» [Из истории 1978].

На пачатку 70-х гадоў былі выдадзены «Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии» [Очерки 1973]. Іх можна лічыць першым накідам развіцця філасофскай думкі Беларусі з найстаражытных часоў да 1917 г. У гэтай працы адлюстраваны шэраг важных аспектаў творчасці Ф. Скарыны, С. Буднага, М. Смятрыцкага, К. Лышчынскага, С. Полацкага, К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, Я. Коласа і інш.

У 70-я гады таксама вывучаўся гуманістычны і рэфармацыйны рух у Беларусі [Подокшин 1970; Подокшин 1974]. Філасофіі гэтага перыяду прысвечаны таксама кнігі «Сымон Будны» Я. І. Парэцкага [Порецкий 1975], «Франциск Скорина» С. А. Падокшына [Подокшин 1981], «Лаврентий Зизаний» М. Б. Батвінніка [Ботвинник 1973].

Палітычныя погляды, якія былі распаўсюджаны на Беларусі ў XVI – першай палове XVII ст., сталі прадметам даследаванняў С. Ф. Сокала [Сокол 1974; Сокол 1984].

Былі даследаваны некаторыя аспекты філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі канца XVII – сярэдзіны XVIII ст. [Философская... 1971]. Апошній трэці XVIII ст. прысвечана праца А. А. Бірала «Философские проблемы в науке эпохи Просвещения в Белоруссии и Литве» [Бирало 1979]. А. Я. Цукерман упершыню перавёў з лацінскай мовы шэраг філасофскіх і прыродазнаўчых сачыненняў беларускіх мысліцеляў, даследаваў некаторыя аспекты філасофіі Новага часу ў Беларусі [Цукерман 1980]. Светапогляд ранняга прадстаўніка філасофіі эпохі Асветы ў Беларусі і Літве Казіміра Нарбута даследаваў У. У. Дуброўскі [Дубровский 1979].

Першую палову XIX ст. вывучала Н. М. Махнач. У яе манаграфіях [Мохнач 1971; Мохнач 1976; Мохнач 1985] праведзены аналіз працэсу фарміравання філасофскіх, сацыялагічных і этычных ідэй у першай палове XIX ст., у тым ліку ідэалогіі вызваленчага руху, грамадска-палітычных і сацыяльна-гістарычных ідэй і тэорый таго часу. Працягвалася далейшае вывучэнне рэвалюцыйна-дэмакратычнай думкі Беларусі [Майхрович 1982]. Аб'ектам шэрагу даследаванняў стала ідэалогія рэвалюцыйнага народніцтва [Самбук 1972; Иосько 1976; Иосько 1977].

Прыродазнаўчым уяўленням у Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX ст. прысвечаныя працы: [Титович 1960; Директоренко 1964; Купчин 1972; Купчин 1980].

У 70–80-я гады быў падрыхтаваны і выдадзены шэраг калектыўных прац: «Идеи гуманизма в общественно-политической и философской мысли Белоруссии» [Идеи 1977]; «Идеи материализма и диалектики в Белоруссии» [Идеи 1980]; «Философская и общественно-политическая мысль Белоруссии и Литвы. Дооктябрьский период: закономерности развития, проблемы, исследования» [Философская 1987], а таксама манаграфія С. А. Падокшына «Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі» [Падокшын 1990].

Бібліяграфічны і змястоўны аналізы паказваюць, што ў папярэдні перыяд даследчыкамі назапашаны багаты фактычны матэрыял і прадпрынятыя першыя абагульняючыя накіды гісторыі айчыннай філасофіі [Очерки 1973; Философская 1979; Философская 1987]. Шэраг манаграфічных і калектыўных прац у гэтай галіне быў высока ацэнены як навуковай грамадскасцю, так і дзяржавай. У прыватнасці, у 1984 г. за цыкл прац у галіне гісторыі беларускай філасофіі А. С. Майхровіч, С. А. Падокшын і Е. С. Пракошына былі ўзнагароджаныя Дзяржаўнай прэміяй БССР.

Аднак у гады існавання Савецкага Саюза айчынная філасофская спадчына разглядалася як складовая частка агульнай інтэлектуальнай культуры савецкага народа. З 1991 г. адбылася пэўная пераарыентацыя даследаванняў філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі. Новыя акцэнтны ў гэтым навуковым кірунку звязаныя не з адмовай ад вынікаў праведзенай раней працы, а з выяўленнем шматлікіх недаследаваных і маладаследаваных абласцей, якія набываюць вострую актуальнасць у сітуацыі суверэннасці Рэспублікі Беларусь, у кантэксце пошуку духоўных каранёў беларускага народа як самастойнага і паўнапраўнага суб'екта гісторыі.

Вынікі праведзеных у Інстытуце за час існавання суверэннай беларускай дзяржавы даследаванняў асобных гістарычных этапаў станаўлення і развіцця айчыннай філасофскай думкі, а таксама спадчыны асобных яе прадстаўнікоў адлюстраваныя ў 17 манаграфіях: [Агіевіч 1999; Агіевіч 2002; Бабкоў 2002; Еворовский 1996; Зайцев 2003; Короткая 1994; Кутузова 1998; Майхрович 1992; Майхровіч 1996; Майхрович 1997; Майхрович 2001; Неокультурные объединения... 1998 (1999, 2000, 2002); Падокшын 1998 (2000); Падокшын 1999 (2000); Падокшын 2001; Падокшын 2003; Падокшын 2004]. Сабраны і прааналізаваны шэраг новых крыніц з архіваў і бібліятэк Беларусі, Санкт-Пецярбурга, Вільнюса і Масквы.

